

Bomber over Esbjerg - et 50-års minde

Af Verner Bruhn

Sommeren 1939 var ladet med storpolitisk uro. I 1938 havde stormagterne England og Frankrig forhandlet med Tysklands rigskansler Adolf Hitler i München, og mange håbede at faren for en storkrig var drevet over - at der ville være *fred i vor tid* som den engelske premierminister udtrykte det. Men fra foråret 1939 var det klart at fredshåbet ikke kunne holde, Europa var på vej mod en ny krig. I marts besatte Hitlers tropper Tjekkosllovakiet trods aftalerne fra året før, Mussolini besatte Albanien i påsken, og andre lande, først og fremmest Polen, følte sig truet af Hitlers Tyskland. Det var ikke mere et spørgsmål om krigen kom, men om *hvornår* den kom. I august sikrede Hitler sig mod øst ved at indgå en ikke-angrebspagt med Sovjetunionen, og dermed var Polens skæbne beseglet. Den 1. september gik tyske tropper over den tysk-polske grænse og Warszawa blev bombarderet af tyske fly. To dage senere erklærede England og Frankrig Tyskland krig og dermed var Anden Verdenskrig begyndt.

Begivenhederne ude i Europa blev fulgt med opmærksomhed og spænding i Danmark. Der var næppe mange der var uenige med statsminister Th. Stauning i, at Danmark erklærede sig neutralt. Under Første Verdenskrig var det lykkedes at holde Danmark uden for krigen, og det var regeringens mål og håb at det kunne lykkes også i denne nye krig.

I Esbjerg havde man fulgt den politiske udvikling med spænding og bekymring. Den store fiskerflåde kunne kun med uro se krigstilstand i møde, og havnens eksport og import var af væsentlig betydning for byens økonomi.

Men foreløbig var krigen så ny at den ikke var blevet en del af folks bevidsthed. Det var til syvende og sidst ude i Europa det foregik, og det kom indtil videre ikke os ved.

Krigen skulle dog blive barsk realitet allerede dagen efter at England og Frankrig havde erklæret Tyskland krig.

Den 4. september 1939 var en mandag, en smuk sensommer dag med solskin og høj himmel over Esbjerg. Ude over Nordsøen var vejret imidlertid skyet og blev i løbet af dagen usigtbart¹⁾.

Klokken ca. 17.30 kom en flyvemaskine ude fra Ho bugt og fløj ind over havnen og olietankene nordfra. Den fortsatte i en bue over byen og forsvandt derefter igen ud over havet. Undervejs kastede den fire bomber. Den første faldt på *Tjæremarken* lidt nord for Hermetikfabrikken og frembragte et stort krater, næsten fem meter dybt. Den næste bombe faldt ved Vedsted Hansens pakkassefabrik og efterlod ligeledes et krater i jorden. Den tredje bombe traf ejendommene Frodesgade 150-152, og den sidste faldt i gården til Sjællandsgade 26²⁾.

Hverken de to første eller den sidste bombe forårsagede andre ulykker end de nævnte huller i jorden og i hundredevis af knuste ruder. I Sjællandsgade legede adskillige børn i gården, men også de undgik lemlæstelse eller død. Kun den tredje bombe fik alvorlige følger. Den gik gennem taget nær skorstenen i Frodesgade 152, fortsatte ned gennem huset og eksploderede i kælderen i nabohuset nr. 150. De to gavle blev revet fra hinanden så det så ud som om bomben havde skåret husene fra

De ødelagte ejendomme i Frodesgade set fra gården. Billedet er taget af en beboer i kvarteret dagen efter bombardementet. (Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

hinanden. I alt blev ti lejligheder mere eller mindre ødelagt. På grund af det gode vejr var de fleste beboere udendørs, hvad der formodentlig har frelst deres liv. En kvinde, fru Edel Hansen, blev dræbt og flere andre måtte på hospitalet for at blive behandlet for snitsår, skrammer og chock. *Da jeg hørte maskinen, løb jeg ud i køkkenet og ud på altanen, men så var det ligesom huset faldt til hver sin side, og jeg faldt ned med altanen og blev helt begravet i murbrokker ... jeg var nok besvimet, men så kom der en ambulance efter mig..* fortæller en beboer der dengang boede på 1. sal i nr. 150³⁾.

På politistationen havde den vagthavende nok hørt flyvemaskinen, men ikke bombenedslagene. Han var - ironisk nok - i samtale med sin overordnede om hvad politiets opgaver skulle være i en kommende civilforsvarsordning, hvis Danmark skulle komme med i krigen⁴⁾. Politiet blev dog hurtigt alarmeret og gik omgående i gang med at afspærre området, så redningsarbejdet kunne komme i gang. De to redningskorps Falck og Zonen havde sendt alt disponibelt mandskab af sted, for endnu vidste man ikke om der lå flere tilskadekomne i ruinerne. Først hen på aftenen var det sikkert at ulykken kun havde krævet ét dødsoffer, og de sårede var ikke mere medtagne end at alle kunne udskrives efter få dages forløb.

Begivenheden hensatte på det nærmeste byen i panik. Alle mulige rygter svirrede: at Jylland var blevet besat, at nye bombardementer af Esbjerg var på vej, at engelske krigsskibe var set i Storebælt, at englænderne havde besat Sønderjylland. Et rygte hævdede at Holsted var blevet bombet. Det lyder noget ejendommeligt at en lille stationsby i det vestjyske skulle være udset til bombemål, og muligvis har der været tale om en forveksling mellem Holsten og Holsted. *Esbjerg summede som en bikube og skrækken sad hele befolkningen i kroppen..* skrev en lokal avis⁵⁾, men ingen vidste i virkeligheden noget. Panikken gav sig udtryk i at esbjergensere i hundredvis flygtede fra byen. I privatbiler og med rutebil tog folk nordpå til Varde, Vejers, Tarm og Skjern for at slå sig ned hos familie og bekendte. Det var umuligt at opdrive en hyrevogn i byen, og aftentoget østpå kl. 19 var overfyldt, det næste tog måtte dubleres for at få plads til opskræmte mennesker.

Den voldsomme reaktion skyldtes først og fremmest situationens uforberedthed. Krigen var begyndt dagen før, den var et opgør mel-

De ødelagte ejendomme i Frodesgade fotograferet et par dage senere, hvor det første oprydningsarbejde var overstået. (Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

lem stormagterne og Danmark var neutralt. Ingen regnede endnu med krigen. Bomben kom som et chock og udløste typiske chockreaktioner: angst, usikkerhed og panikhandlinger.

I løbet af et par dage faldt sindene til ro, oprydningsarbejdet blev fortsat og flytningene vendte tilbage til byen. Nogle var lidt slukørede over deres egen reaktion, og et vidne husker at vi blev drillet i skolen de første dage efter at vi var kommet tilbage..⁶⁾

Begivenheden blev naturligvis kommenteret i alle medier landet over. Radio og aviser bragte reportager fra byen, og Dansk Film Re-

vy der viste aktuelle begivenheder som forfilm i biograferne havde et filmhold i Esbjerg, så alle landets biografgængere kunne se de ødelagte huse i Frodesgade⁷⁾. I Folketinget udtalte formanden mindeord over den dræbte og Esbjerg byråd holdt ekstraordinært byrådsmøde i anledning af bombardementet. De fleste aviscommentarer udtrykte deres sympati med de ulykkesramte, men beskæftigede sig mest med at Esbjergbegivenheden viste, hvor lidt en neutralitetserklæring var værd. Neutralitet var intet værn mod krigshandlinger og gav ingen sikkerhed trods nok så mange politikerord. Det eneste et lille land kunne gøre var at

En af de ødelagte lejligheder i Frodesgade 150 - 2. sal. (Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

udbygge et civilforsvar og så i øvrigt håbe på at krigen ville gå uden om landet. *Politiken* slog koldt vand i blodet og skrev at sagen var *tragisk ... men har ikke afskrækkende karakter*⁴⁾.

Enkelte aviser forsøgte at slå politisk mønt på sagen. De danske nazisters blad *Fædrelandet* mente at regeringen havde forsømt sine forsvarsopgaver, og *da det må være regeringen der har ansvaret* burde den gå af. *Vi kan ikke længere lade os regere af ... evneløse kujoner...* som det hed i avisens specielle jargon⁵⁾. Også det kommunistiske *Arbejderbladet* prøvede at så mistillid til regeringen, men de fleste aviser fandt at der ikke skulle drives partipolitik

på denne sag.

Den 11. september 1939 blev den dræbte fru Edel Hansen begravet fra Zions kirke. Begravelsen fandt sted på statens bekostning og blev overværet af repræsentanter for officielle myndigheder fra kongehuset til byrådet, fra byens foreninger og mange mange andre. Blandt de største kranse var foruden kransen fra kongen og dronningen en krans fra den engelske regering: *Med den dybeste sympati fra den engelske regering* lød teksten på båndet. Uden for kirken trængtes byens befolkning da båren blev ført fra kirken til kirkegården i Gormsgade. På vej op til gravstedet passe-

rede følget forbi et andet civilt offer for flyvemaskinen, skønt omkommet i fredstid: flyverhelten John Tranums gravsten.

De hjemløse familier blev indkvarteret hos venner og familie indtil der kunne skaffes dem en anden bolig. Esbjerg kommune gav dem fortrinsret til lejligheder i et nybyggeri der stod færdigt nogle måneder senere.

Allerede de første kommentarer til bombe nedkastningen var inde på at der måtte være tale om en fejltagelse. For ingen af de krigsførende parter var der nogen idé i at nedkaste bomber over en dansk provinsby, selv om der var tale om en havneby med fast ruteforbindelse til England. En teknisk undersøgelses-

kommission kom til Esbjerg allerede den 5. september, og det viste sig hurtigt at der var tale om bomber af engelsk fabrikat.

Udenrigsminister Peter Munch havde straks efter ulykken udtalt *at det indtil nu ikke er oplyst for os om den flyvemaskine der har forvoldt den store ulykke hører til den ene eller den anden nation*¹⁰⁾. Den tyske gesandt i København Renthe-Fink erklærede omgående at der under ingen omstændigheder kunne være tale om en tysk maskine. Der havde erklærede han, overhovedet ikke været tyske maskiner i luften i nærheden af Esbjerg¹¹⁾. Noget skinhelligt føjede den tyske gesandt til at Tyskland altid respekterede andre landes neutrali-

Folk flygtede fra Esbjerg i Hundredvis -!

Det var i Aftes næsten umuligt at faa Hyrebiler. Mange flygtede nordpaa

Bombekatastrofen medførte en Masseflugt fra Esbjerg. Saa snart Befolkningen hørte om Bombernes Ødelæggelser, blev der rundt om truffet hastige Beslutninger om at forlade Esbjerg. Byens Lillebil- og Vognmandsforretninger blev bestormet saavel i Telefonen som paa Dørene. Hundredvis vilde væk fra Esbjerg til Venner og Familie i andre Byer. Navnlig var der Fisker-Familier, der absolut vilde bort. Lillebil-Compagniet oplyser, at det allerede en Time efter Ulykken var i Stand til at sende en Rutebil til

Thyborøn med Kvinder og Børn. Senere sendtes endnu en Rutebil til Thyborøn og én til Ringkøbing. De flygtende regnede her med at finde enten Familie eller deres Mand, idet Fiskekutterne i stort Tal løber ind til Thyborøn af Hensyn til Minefaren.

Barnevogne blev hobet op paa Rutebilerne Tag, og de mange, der fik Plads i Bilerne, sad med Armene fyldte med Puder og Dyner. Ogsaa Lillebilerne befordre uafbrudt Esbjergensere og Turister fra Byen. Der var

(Fortsættes Side 8).

Udklip fra dagbladet
Vestkysten 5. september 1939.

Udsnit af sørgetoget
ved begravelsen af den
dræbte fru Edel Hansen
den 11. september 1939.
(Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

Kransene til begravelsen fra den engelske ambassade i København og den engelske konsul i Esbjerg var uofficielt en bekræftelse på, at den engelske regering erkendte, at bombemaskinen var britisk. (Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

tet. Den engelske gesandt, Sir P. Ramsay, var mere i tvivl og turde ikke uden videre erklære at flyet ikke var engelsk.

Han sendte et iltelegram til London: *To bomber blev kastet kl. 5.45 (17.45) over Esbjerg fra stor højde af et uidentificeret fly forårsagende stor ødelæggelse og tab af menneskeliv. Undersøg og underret mig hurtigst muligt, hvorvidt jeg kan afvise at maskinen var britisk*¹²⁾. Allerede næste dags formiddag kunne det danske udenrigsministerium imidlertid fortælle gesandten at bomberne var engelske. For at Ramsay kunne nå at få sin regerings bekræftelse tilbød den danske regering at udsætte offentliggørelsen af undersøgelseskommissionens rapport et døgn. Ramsay sendte et nyt telegram og meddelte udenrigsministeriet i London, at *offentlighedens interesse er af et sådant omfang, at der må frigives informationer allersest i morgen ... må jeg i det mindste hurtigst muligt få sympatitilkendegivelser fra Hans Majestæts regering og forsikring om kompensation, hvis Hans Majestæts regering finder, at bomberne rent faktisk blev kastet af britiske maskiner*. Imidlertid havde den engelske regering sendt et ret vidtløftigt svar der

hverken indrømmede at flyet var engelsk eller afviste det. *En af de savnede maskiner kan ... have mistet orienteringen og kastet bomberne i den tro at den var ude over havet*, hed det bl.a. Den engelske regering blev dog tvunget til at indrømme at det var en af deres maskiner, men også indrømmelsen var så vag at den måtte fremkalde forbavselse: *Da der erklæres af den danske regering, at bomben eller bomberne var af engelsk fabrikat, har den engelske regering intet andet alternativ end at acceptere denne opfattelse som korrekt*.

Tyskerne greb den britiske ubeslutsomhed med begejstring og udnyttede den i propagandaen. Englænderne havde den 4. september nedkastet flyveblade over Tyskland, men en del var blevet kastet ned i Holland. Tyske aviser kunne derfor skrive om englænderne der ikke respekterede de små landes neutralitet, England førte en *provokationspolitik* og driver *løgnepropaganda* hed det f.eks.¹³⁾.

Senere under Anden Verdenskrig benyttede tyskerne igen bomberne over Esbjerg i deres propaganda. Da de allierede i 1944 gennemførte en række store bombardementer af tyske byer, beskyldte tyskerne englænderne for at udføre *terrorbombninger*. Det havde, sagde en tysk pressetalsmand, englænderne gjort fra krigens begyndelse, bl.a. over den danske by Esbjerg¹⁴⁾.

Efter at englænderne modstræbende havde indrømmet skylden afkrævede de danske myndigheder England erstatning. Den 8. september fik Ramsay besked på at meddele den danske regering at der ville blive betalt erstatning, og det var englænderne meget om at gøre at tilbuddet blev fremsat før den danske stat og Esbjerg kommune fremsatte krav derom. De samlede krav lød på 93.000 kr. for ejendommen, 53.000 kr. for løvsøre og 20.000 kr. til kommunen. Imidlertid trak sagen i langdrag og det vakte megen fortrydelse hos de ramte fa-

milier. Først den 28. oktober sendte den danske regering officielt kravet til London, og Ramsay sendte telegram til det britiske udenrigsministerium hvori han bad om en hurtig afgørelse: ... *det værst mulige indtryk vil opstå her, hvis vi efter denne indrømmelse tinger i måneder om det fordrede beløb*¹⁵⁾. Der kom til at gå måneder. Den 16. december skrev flere aviser om det urimelige i at de skadelidte ikke kunne holde jul med egne møbler og eget inventar. I hvert fald, mente mange, burde den danske stat lægge ud¹⁶⁾.

Esbjerg kommune lagde imidlertid penge- ne ud og først ind i det nye år blev erstatnings- sagen endelig afgjort.

Forholdet mellem udenrigsminister P. Munch og Ramsay synes ikke at have været ganske godt. Engelske fly krænkede også senere dansk luftrum - allerede den 8. september overfløj engelske maskiner Esbjerg og nedkastede flyveblade - og Munch protesterede hver gang, hvad han naturligvis skulle. Det synes ikke som om Ramsay helt har kunnet affinde sig med denne holdning¹⁷⁾.

Begivenhederne i Esbjerg førte til at der blev opstillet et luftværnsforsvar ved Sædding Strand nord for Esbjerg. Ramsay meddelte Munch at England ville betragte det som en *uvenlig handling* hvis en neutral stat nedskød engelske fly, og han truede faktisk med at Royal Air Force kunne finde på at hævne en sådan handling¹⁸⁾.

Også denne episode tyder på et noget anspændt forhold mellem Munch og den engelske gesandt. På den anden side gjorde den danske gesandt i London, grev Reventlow, englænderne opmærksom på at de stadige overflyvninger kunne tirre Tyskland, og kunne få dette land til at overveje en aktion mod Danmark.

Således indgik både bombardementet af Esbjerg og de mange senere engelske overflyv-

N

N 4148
5 SEP 1939 141

NO DISTRIBUTION. 2

Telegram (en clair) from Sir P. Ramsay (Copenhagen).
4th September, 1939.

D. 10 p.m. 4th September, 1939.
R. 5th September, 1939.

No. -

URGENT.

Following for Air Ministry. Two Bombs were
dropped at 5.47 this evening in Esbjerg from great
height by unidentified aeroplane causing damage and
loss of life. Please investigate and inform me urgently
whether I can deny that machine was British.

SEP 11 1939
F.O. REGISTRY.

Kopi af den engelske ambassadørs telegram til det engelske udenrigsministerium, hvori han beder om besked om han kan benægte, at bombeflyet var engelsk. (Historisk Samling fra Besættelsestiden).

ninger af Danmark i en diplomatisk aktivitet året ud og næste forår. Den 9. april 1940 ændrede ganske på dette forhold da tyske tropper besatte Danmark og på den måde direkte inddrog Danmark i Anden Verdenskrig.

Det var i 1939 vanskeligt at få opklaret hvad der egentlig var gået galt. Hvorfor smed en engelsk flyvemaskine bomber over Esbjerg, hvor skulle den have kastet sin dødbringende last?

Efter krigen har det været muligt at finde forklaringen på den ulykkelige hændelse. Mest omfattende er alle allierede luftangreb i Danmark - planlagte såvel som fejlagtige - beskrevet i et to-binds værk fra 1988 med titlen *Vestallierede luftangreb i Danmark under 2. verdenskrig* af Henrik Skov Kristensen, Claus

Dansk anti-luftskyt i Sædding nord for Esbjerg på hjørnet af Hjertingvej og Tårphagevej, opstillet umiddelbart efter bombenedkastningerne i september 1939. (Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

Kofoed og Frank Weber. Det fremgår af bogen at Royal Air Force havde adskillige planer klar ved krigens udbrud for en række taktiske opgaver, bl.a. angreb på tyske flådeenheder. Allerede den 4. september 1939 satte RAF angreb ind på tyske krigsskibe i Wilhelmshafen og i Brunsbüttel ved Elbens munding. Ingen af aktionerne var særlig succesrige. Tyske aviser meddelte den 5. september at luftforsvaret satte så *virksomt ind, at angrebet ... blev ganske splittet* og at der *ingen skader blev anrettet. Af de angribende maskiner blev mere end halvdelen skudt ned*¹⁹⁾. De store tab svarer nogenlunde til hvad der siden er oplyst gennem arkivstudier. Tilsyneladende var den tyske modstand større end forventet, det engelske mand-

skab for uerfarent og i kombination med det dårlige vejr over Nordsøen gik aktionen i opløsning. Den maskine der kastede bomber over Esbjerg synes at have været en vildfaren maskine der skulle have været over Brunsbüttel. Formodentlig er piloten i det usigtbare vejr kommet ud af kurs, og han kan have ment at han var over en tysk havn. Hvordan han har forvekslet krigsskibe med huse i byen lader sig næppe opklare.

Det er tvivlsomt hvor præcise oplysninger det britiske udenrigsministerium har fået fra Bomber Command i RAF. Medens udenrigsministeriet var interesseret i at forhindre at den engelske bombenedkastning skulle skade Englands anseelse i Danmark og andre neu-

trale lande, har Bomber Commands interesse næppe været at udbasunere en oplagt fejlnavigation. At der var tale om en fejltagelse er ganske sikkert.

Besættelsesårene bragte andre og større ulykker med sig end begivenheden den 4. september 1939 og større værdier og flere menneskeliv gik tabt. Bombardementet blev en episode set i det lys. Men faktisk var den dræbte esbjergenser det første civile offer i Anden Verdenskrig. Der skulle komme hundredetusinder til i de følgende år.

I graven på Gormsgades kirkegård er Edel Hansens mand også begravet. På det beskedne gravsted minder intet om de dramatiske begivenheder hvorunder Edel Hansen blev dræbt. På stenen står ud over navn og årstal blot ordet: *Fred*. Det har i betragtning af begivenhederne hin septemberdag sin særlige betydning netop der.

Verner Bruhn, f. 1928. Lærereksamen, cand.phil. seminarielektor ved Esbjerg Seminarium og fagkonsulent i undervisningsministeriet. Tidligere formand for Historisk Samfund for Ribe Amt. Har udgivet en lang række bøger og artikler om Esbjerg og Ribe amt, senest »Kirkeliv i Esbjerg» 1987.

Noter:

1. Vejret angives i flere kilder som solskinsvejr og i andre som overskyet. Oplysningerne her er hentet fra Meteorologisk Institut i brev af 11.10.1988.
2. Se de ovenfor nævnte værker samt de lokale aviser 5.8 september.
3. Interview med fru Anna Henriksen, Esbjerg.
4. Interview med fhv. politiass. Bruno Pedersen, Esbjerg.
5. Sydvestjylland 5. september 1939.
6. Interview med Leif Rønn Jensen, Esbjerg.
7. Filmen opbevares i dag på Danmarks Radios Historiske Arkiv.
8. Politiken 6. september 1939.
9. Fædrelandet s.d.
10. Se de samtidige aviser.
11. Citeret efter samtidige aviser.
12. Kopier af gesandstens telegrammer i Foreign Office 371-ref. 23641 er lånt i Historisk Samling. De efterfølgende citater er herfra.
13. Tyske aviser er citeret i Vestkysten 6. september 1939.
14. Se bl.a. illegale blade i Historisk Samling fra Besættelsestiden.
15. Som note 12.
16. Eks. Aftenbladet 14. december og Fædrelandet s.d. Vestkysten 13. dec.
17. Vestall. luftangreb side 23.
18. Som note 17.
19. Hamburger Fremdenblatt 5. september 1939.

Lederen af Historisk Samling fra Besættelsestiden, rektor Palle Schmidt, takkes for hjælp med fremskaffelse af kildematerialet.

Amtscentralen i Esbjerg har sammen med studerende fra Esbjerg Seminarium fremstillet en videofilm om begivenhederne den 4. september 1939, som udlånes til skoler, institutioner m.m.

Kilder:

Den største samling materialer, herunder kopier af en lang række dokumenter, findes i Historisk Samling fra Besættelsestiden, Esbjerg. Byhistorisk Arkiv Esbjerg har materiale, væsentligst avisudklip, og en righoldig billedsamling under sag Verdenskrige Bombninger.

Af trykt litteratur fremhæves:

Sven Henningsen: Esbjerg under den anden Verdenskrig. Esbjerg 1955.

H. Skov Kristensen, Claus Koføed, Frank Weber: Vestallerede luftangreb under 2. verdenskrig. Århus Universitetsforlag 1988.

Dagbladene Vestkysten, Sydvestjylland og Vestjyllands Socialdemokrat september-december 1939.